

ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI
ANDIJON TARAQQIYOT MARKAZI

A.HOJIYEV, A. NURMONOV, S. ZAYNOBIDDINOV, K. KOKREN,
M. SAIDXONOV, A. SOBIROV, D. QURONOV

**HOZIRGI
O‘ZBEK TILI FAOL
SO‘ZLARINING
IZOHLI LUG‘ATI**

TOSHKENT
«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
2001

Ushbu lug‘at O‘zbekiston Ochiq Jamiyat institutining «Ommaviy axborot vositalari» programmasi doirasida bajarildi.

O‘zbekistonda Ochiq Jamiyat instituti taniqli amerika moliyashunosi va faylasufi George Soros tomonidan joriy qilingan *Soros Fondi* Amerika xayriya tashkiloti vakilligini ifodalaydi. U O‘zbekiston Tashqi ishlar vazirligi tomonidan 1996-yilning oktabrida akkreditivlangan Ochiq Jamiyat instituti o‘z programmalarini ishlab chiqayapti, shuningdek, Soros Fondining turli tarmoqqa oid: o‘rta va oliy ta‘lim, huquqiy islohot, internet va elektron pochta, ommaviy axborot vositalari, tibbiyot, ingliz tili, kutubxona ishi, san‘at va madaniyat va hokazo sohalardagi programmalarida O‘zbekistonning qatnashishini qo‘llab turadi.

Andijon Taraqqiyot Markazi — Xalqaro «Central Asian Free Exchange» (tarjimada: Markaziy Osiyoga beg‘araz yordam) tashkilotining Andijon viloyatidagi filialidir. U O‘zbekistonni taraqqiy ettirishda ishtirok etish, o‘zbek xalqi bilan yelkama-yelka bo‘lib ishlash uchun yig‘ilgan ko‘ngilli jamoadir. CAFE tashkiloti 1991-yildan buyon o‘z ish faoliyatini davom ettirib kelmoqda.

Markaziy Osiyoga beg‘araz yordam korporatsiyasining
Andijon bo‘limi
“Andijon Taraqqiyot Markazi”
E-pochta: adc 1 @asia.com

H 85

Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lug‘ati
/A. Hojiyev, A. Nurmonov, S. Zaynobiddinov va boshq.—
T.: «Sharq», 2001.— 336 b.

Sarl. oldida: Andijon Davlat un-ti; Andijon taraqqiyot markazi.

I. Hojiyev A. va boshq.

81.20‘zb-4

© «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati, 2001-yil.

Soʻz boshi

Oʻzbekiston Respublikasi mustaqillikka erishishi bilan iqtisodiy, madaniy, siyosiy sohalarda ulkan yutuqlar qoʻlga kiritildi.

Jamiyat hayotidagi bunday oʻzgarishlar oʻzbek xalqining tilida ham oʻz ifodasini topdi. Shoʻrolar davridagi ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi *komsomol, sotsialistik musobaqa, raykom, obkom* singari bir qator soʻzlar va birikmalar isteʼmoldan chiqib ketdi. Shu bilan birgalikda, istiqloq sharoitidagi ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi *marketing, diler, menejment* kabi yangidan-yangi soʻzlar kirib keldi.

Sovet davrida yuritilgan til siyosati taʼsirida vujudga kelgan «umumiy leksik fond» deb ataluvchi leksik birliklar tarkibida juda katta oʻzgarishlar boʻldi. Bunday fondga zoʻrma-zoʻraki kiritilgan bir qator soʻzlar mustaqillik davrida oʻzbekcha muqobili bilan almashtirildi. Masalan, *kalendar* oʻrniga *taqvim*, *kanselariya* oʻrniga *devonxona*, *sekretar* oʻrniga *kotib(a)*, *adres* oʻrniga *manzil*, *protsess* oʻrniga *jarayon*, *yedinitsa* oʻrniga *birlik*, *ekonomika* oʻrniga *iqtisod* kabi. Ilgari qoʻllanilib kelgan qator soʻzlarning maʼno tuzilishida oʻzgarish roʻy berdi. Masalan, *prezident, tadbirkor, ishbilarmon* va boshqalar. Oʻzbek tilining lugʻat tarkibidagi bunday oʻzgarishlarning roʻy berishi, tabiiy ravishda, 1981-yilda nashr qilingan va sovet til siyosatini oʻzida toʻla namoyon qilgan ikki jildlik «Oʻzbek tilining izohli lugʻati»ni maʼnaviy jihatdan eskirtirdi.

Lugʻatshunoslikda izohli lugʻatning xilma-xil turlari mavjud: a) maʼlum bir davr yoki boshqa chegaralar bilan bogʻlamasdan, maʼlum bir tilning shakllanishidan tortib to hozirgi kungacha boʻlgan davrdagi barcha soʻzlarni hamda qaysi dialektga, qaysi fan tarmogʻiga, qaysi ijtimoiy guruhga mansub boʻlishidan qatʼi nazar, muayyan bir tilning hozirgi davrdagi barcha soʻzlarini oʻz ichiga olgan toʻliq (tezaurus) lugʻat; b) muayyan bir tilning maʼlum davrida qoʻllanilgan soʻzlarini izohlashga bagʻishlangan lugʻat; d) maʼlum bir tilning turli fan sohalariga, kasb-hunarga, muayyan sotsial guruh yoki hududga mansub soʻzlarini oʻz ichiga olgan lugʻat.

Birinchi tipdagi lugʻatlarni tuzish keyingi tipdagi lugʻatlar uchun zamin yaratadi. Shuning uchun ham soʻnggi davrlarda bir qancha tarmoq lugʻatlari yaratildi. Turli fan sohalari boʻyicha atamalar izohli lugʻati tuzildi. Oʻzbek ismlari izohli lugʻati (E. Begmatov), Oʻzbekiston joy nomlari lugʻati (T. Nafasov), kasb-hunar atamaları lugʻati (S. Ibrohimov), oʻzbek shevalariga doir lugʻatlar yaratildi. Ana shu holatdan kelib chiqqan holda, ikki jildlik lugʻat mualliflari kitobning soʻz boshisida «Oʻzbek tilining izohli lugʻati keng xronologik doirada oʻzbek tilining barcha soʻz boyligini emas, balki... hozirgi oʻzbek tilining keng isteʼmoldagi soʻz boyligini toʻplash va tavsiflash vazifasini qoʻyadi»,— deb taʼkidlab oʻtishgan (7-bet).

Shunga qaramay, ushbu lugʻat qanchalik kamchiliklarga ega boʻlmasin, taqrizchilar tomonidan qanchalik tanqid qilinmasin, oʻzbek leksikografiyasi tarixida oʻzbek tilining ilk izohli lugʻati sifatida alohida qimmatga ega. Ikki jildlik izohli lugʻat chop etilgandan buyon oʻzbek leksikologiyasi va leksikografiyasi ulkan yutuqlarni qoʻlga kiritdi. Har qanday leksema muayyan semik tuzilishga ega boʻlgan butunlik (sistema) ekanligi eʼtirof etildi va uni ichki tuzilish birliklariga (semalarga) ajratishning qulay usuli boʻlgan uzviy tahlil metodi kirib keldi. Prof. Sh. Rahmatullayev, I. Qoʻchqortoyev, M. Mirtojiyev, R. Rasulov, R. Yunusov, Sh. Iskandarova kabi bir qator olimlarning leksemalar semantikasiga bagʻishlangan monografik asarlari maydonga keldi. «Oʻzbek tilining qisqacha etimologik lugʻati» (Sh. Rahmatullayev, M. Qodirov) yaratildi. Oʻzbek leksikologiyasi va leksikografiyasi sohasidagi bunday yutuqlar leksemalar maʼnolarini aniqroq va qulayroq ochish uchun katta imkoniyat yaratdi. Shuning uchun ham mavjud ikki jildlik izohli lugʻatga tanqidiy yondashgan holda bugungi oʻzbek tili leksik imkoniyatlarini namoyish etuvchi izohli lugʻatning yaratilishiga katta amaliy ehtiyoj sezilmoqda. Ana shu amaliy ehtiyojni qondirish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi koʻp jildlik «Oʻzbek tilining izohli lugʻati»ni yaratishga qaror qildi. Hozirgi kunda Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi til va adabiyot instituti xodimlari ana shunday lugʻatni yaratish ustida ishlamoqdalar.

Lekin bunday lugʻatni yaratish uzoq muddatni talab etadi. Oʻzbek tiliga mustaqillik sharoitida kirib kelgan soʻzlarning maʼnosini bilishga esa aholi oʻrtasida qiziqish katta. Shuning uchun ham hozirgi oʻzbek tilida faol qoʻllanilayotgan soʻzlarning izohli lugʻatini yaratishga kuchli ehtiyoj sezilmoqda. Ana shu ehtiyojni qondirish maqsadida Xalqaro «Central Asia Free Exchange» tashkilotiga qarashli *Andijon Taraqqiyot Markazi*

tashabbusi va bevosita yordamida *Andijon Davlat Universiteti* olimlari qisqa muddatda bir jildlik «Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lug'ati»ni tayyorlash va nashr etish loyihasini tuzdilar. Bu loyiha xalqaro «Soros» fondi tomonidan ma'qullandi va uni amalga oshirish uchun mablag' ajratdi.

«Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lug'ati» oldingi yaratilgan ikki jildlik «O'zbek tilining izohli lug'ati»dan so'zlikni tanlash, uni joylashtirish va izohlash tamoyillari jihatidan tubdan farq qiladi.

Birinchidan, bu lug'at faqat hozirgi o'zbek tilida faol qo'llanilayotgan yoki faollashishi kutilayotgan so'zlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun ham unda o'zbek tili tarixining muayyan bir davrida qo'llanilgan, hozirgi kunda esa iste'moldan chiqqan so'zlar aks etmaydi.

Ikkinchidan, bu lug'at faqat o'zbek adabiy tili leksikasi nuqtai nazaridan ish ko'radi. Demak, unda tor doirada qo'llaniluvchi kasb-hunar yoki sotsial guruhlarga mansub so'zlar o'rin olmaydi.

Uchinchidan, bugungi o'zbek tilida faol qo'llanilayotgan so'zlariga lug'atga kiritiladi. Shuning uchun ham ayrim ilmiy atamalar, kam qo'llaniladigan so'zlar o'z ifodasini topmaydi. So'zlarning faollik darajasi esa bugungi o'zbek vaqtli matbuoti va yangi nashr qilingan badiiy asarlar matnini diskka ko'chirish va komputer dasturiga kiritish orqali aniqlandi. Hozirgi o'zbek tilida qo'llanilayotgan so'zlarni belgilash va ularni tahlilga tortish uchun jami 94 ta fayldan foydalanildi. Ushbu fayllar o'zbek leksikonida 1,5 intervalda sahifalandi. Fayllardan ajratilgan so'zlar 8168 sahifani tashkil etdi. Har bir sahifada o'rtaicha 200 tadan so'z o'rin oldi. Fayllardagi barcha so'zlar (turli so'z shakllari bilan) 1633600 tani tashkil etdi. Shundan so'ng yuqoridagi so'zlarning faollik darajasi aniqlandi. Turli xarakterdagi matnlarda eng kamida to'rt marta takrorlangan so'z faol so'z sifatida belgilandi va lug'atga kiritishga asos bo'ldi. Shu bilan birga o'zbek tiliga yangi kirib kelayotgan, lekin hayotimizda keng tarqalishi ko'zda tutilayotgan tushunchalarni ifodalovchi *audit*, *birja* kabi so'zlar bir marta qo'llanilsa ham, lekin ularning kelajakdagi istiqbolini nazarga olgan holda lug'atda aks ettirildi.

To'rtinchidan, lug'at faqat hozirgi o'zbek tilining leksemalarini izohlashni maqsad qilib olganligidan, so'zlikka frazeologizmlar, paremlar (maqol, matal, hikmatli so'zlar), bir leksemaning turli xil grammatik shakllari, yordamchi so'zlar, qisqartmalar kiritilmadi. Bunda «O'zbek tilining frazeologizmlari izohli lug'ati», «O'zbek tilining paremlari izohli lug'ati» (bu lug'at AndDU O'zbek tilshunoslik kafedrasida olimlari tomonidan nashrga tayyorlab qo'yildi), «O'zbek tili qisqartma so'zlarining izohli lug'ati» kabi lug'atlar tayyorlanishi va nashr etilishi e'tiborga olindi.

Beshinchidan, yasama so'zlar shu tilda ilgari mavjud bo'lgan ma'lum bir so'z asosida yaratilishini hamda lug'atdan o'qish-o'qitish jarayonida o'zbek tilining so'z yasash imkoniyatlarini o'rganishda foydalanish mumkinligini e'tiborga olib, so'z yasash uyusida izohlanishi maqsadga muvofiq, deb topildi. Bu esa o'zbek tili yasama so'zlarining uya lug'atini yaratishga ham imkoniyat yaratadi.

Oltinchidan, so'z ma'nolarini izohlashda ham hozirgi o'zbek tilida qo'llanish belgisi asosiy tamoyil qilib olindi. Agar so'zning u yoki bu ma'nosi bugungi kunda faol qo'llanmasa, bu ma'no alohida izohlanmadi. Ana shu tamoyillar asosida bugungi vaqtli matbuot va badiiy asarlardan olingan 500 dan ortiq matn komputer dasturiga kiritildi va so'zlarning faollik darajasi aniqlandi. Komputer dasturi natijalariga ko'ra 15 mingga yaqin so'z (leksema) faol deb belgilandi va ular lug'at so'zligidan joy oldi.

Bunday lug'atning paydo bo'lishi o'zbek tilini o'rganishga bel bog'lagan xorijliklar uchun ham katta ahamiyatga ega. Chunki ma'lum bir notanish so'zni bir jildlik lug'atdan topish va ma'nosini bilish ko'p jildlik lug'atga nisbatan ancha qulaylik tug'diradi.

Ushbu loyiha prof. A. Nurmonov rahbarligi va Ketrin Kokren (AQSh) maslahatchiligida olib borildi. Lug'atni tuzish va dastlabki tahrir akad. A. Hojiyev, prof. A. Nurmonov, dots. M. Saidxonov, dots. A. Sobirov, f.f.d. D. Quronovlar tomonidan bajarildi. Keng iste'moldagi ilmiy-texnikaviy atamalar tahririda prof. S. Zaynobidinov, huquqiy va iqtisodiy atamalar izohida dots. H. Bektemirov, lug'at tuzishning dastlabki bosqichida dots. R. Rasulov va dots. O. Tojiyevlar ishtirok etdilar. Loyihani tuzishda hisobchi va moliyaviy maslahatchi A. Mullaboyev, texnik ishlarni bajarishda G. Jumaboyeva, M. Muratova, B. Rahmonov, P. McCrindle, H. Mullaboyevlar qatnashdilar.

Abdulhamid Nurmonov,

Ketrin Kokren.

LUG'ATNING TUZILISHI VA UNDA FOYDALANISH TARTIBI

Har bir lug'at maqolasi quyidagi asosiy qismlardan iborat bo'ladi:

1. Ma'nosi (ma'nolari) belgilanib izohlanuvchi lug'aviy birlik.
2. Lug'aviy birlikning qayd etiluvchi ma'nosi (ma'nolari).
3. Shu ma'no (ma'nolar)ga berilgan izoh.

Bulardan tashqari, lug'at maqolasida grammatik va uslubiy qaydlar, shuningdek so'z ma'nosiga berilgan izoh(lar)ni tasdiqlovchi misollar ham bo'lishi mumkin, lekin ular zarur hollardagina beriladi.

1. Lug'atga kiritilgan va bosh so'z deb ataluvchi so'z tilda mustaqil holda qo'llanadigan so'z yoki mustaqil holda qo'llanmay, yangi so'z yoki so'z birikmasi holdagi lug'aviy birlik hosil qiluvchi unsur bo'lishi mumkin. Birinchi holda bosh so'zning o'zi izohlanuvchi birlik (lug'aviy birlik) hisoblanadi. Masalan: *yer, osmon, suv, daraxt, ko'rmoq, go'zal, kech* so'zlarining har biri lug'atga bosh so'z sifatida kiritiladi va izohlanuvchi lug'aviy birlik hisoblanadi.

Ikkinchi holatda esa lug'atda bosh so'zlar qatorida (alifbo bo'yicha o'z o'rnida) qayd etiluvchi «so'z» mustaqil ma'nosiga ega bo'lmaydi va uni so'z deb atash ham shartlidir. Lekin undan, uning yordamida hosil qilingan so'z yoki so'z birikmasiga teng lug'aviy birliklar tilda keng qo'llanadi. O'z-o'zidan, bular faol lug'aviy birliklar sifatida lug'atda berilishi kerak bo'ladi. Masalan, hozirgi o'zbek tilida mustaqil qo'llanuvchi *bunyod* so'zi yo'q, lekin undan hosil qilingan *bunyodkor, bunyod etmoq* so'zlari keng qo'llanadi. Xuddi shuningdek, hozirgi o'zbek tilida mustaqil qo'llanuvchi *pehvoz* so'zi yo'q bo'lgani holda, uning qatnashuvi bilan hosil bo'lgan *pehvoz chiqmoq* lug'aviy birligi keng iste'moldadir. Binobarin, bunday so'z va iboralar izohlanuvchi birlik sifatida lug'atda beriladi. Ularning qayd etilishi esa quyidagicha bo'ladi:

bunyod: ~ **bo'lmoq** [ma'nolari, ularning izohi...]

pehvoz: ~ **chiqmoq** [ma'nosi, uning izohi...]

Demak, bunday hollarda bosh so'z sifatida beriluvchi «so'z»dan keyin ikki nuqta (:) qo'yilishi uning mustaqil qo'llanmasligiga ishora qiladi. Lug'at maqolasi esa undan hosil qilingan birlikka tuziladi, ya'ni shu hosila birlik izohlanuvchi lug'aviy birlik hisoblanadi.

Bosh so'zlar lug'atda alifbo tartibida berildi. Faqat yasama so'zlarning bosh so'z sifatida berilish o'rnini boshqacharoq bo'ladi. Bu narsa lug'atda so'z yasama so'z ekanini qayd etish bilan bog'liqlik, lug'atdan foydalanishda yasama so'zlarning berilish tartibidagi tamoyilni aniq bilish shart bo'ladi.

Lug'at o'zbek tilining so'z yasash qonun-qoidalari asosida hosil qilingan, so'z yasash asosi va so'z yasovchi kabi tarkibiy qismga bo'linadigan (shunday tarkibga ega bo'lgan), xuddi shunday xususiyati bilan hozirgi o'zbek tili so'z yasaliishi tizimiga kiradigan so'zlar yasama so'z sifatida qayd etildi. Asli yasama so'z bo'lsa-da, lekin hozirda yuqorida aytilgan belgilarga ega bo'lmagan so'zlar yasama so'z hisoblanmaydi, binobarin ular lug'atda yasama so'z sifatida qayd etilmaydi. Bunday so'zlar asosiy xususiyatlariga ko'ra ikki turga bo'linadi: 1) aslida o'zbek tilining o'zida yasalgan va yasama so'z bo'lganligi sezilib tursa-da, lekin so'z yasovchi asos va so'z yasovchi qismdan iborat (bo'linuvchi) tarkibiy qismga ega bo'lmaydigan so'zlar. Masalan, *ocharchilik, deyarli, kovlamoq* so'zlari. Bunday so'zlar lug'atda alifbo tartibi bilan o'z o'rnida berilaveradi; 2) o'zga til uchun yasama so'z bo'lib, o'zbek tili nuqtai nazaridan yasama so'z hisoblanmaydigan so'zlar. Masalan, fors-tojik tilidan o'tgan *ixlosmand, orzumand* tipidagi so'zlar; rus tili va u orqali o'zlashgan *demokratik, kapitalist, kapitalistik, kapitalizm* kabi so'zlar shunday so'zlar jumlasiga kiradi. O'z tilida yasama so'z bo'lgan bunday so'zlar o'zbek tiliga tayyor holda o'zlashgan va o'zbek tili uchun yasama so'z hisoblanmaydi. Bunday so'zlar lug'atda alifbo sirasiga ko'ra o'z o'rnida berilaveradi.

O'zbek tilida yasama so'zlar, asosan, so'z yasovchi qo'shimchalar, shu bilan birga so'z yasash vazifasiga ega bo'lgan yordamchi so'zlar orqali hosil qilinadi.

So'z yasovchi **bo'l, qil (et)** yordamchilaridan boshqa so'z yasovchilar so'zga qo'shib yoziladi. Shuning uchun ularning yasama so'z ekanligi lug'atda qo'shuv (+) belgisi bilan qayd etiladi: **ish+chi, ish+la, ish+siz, ish+chan** kabi.

Qil (et), bo'l yordamchilari hozirda mustaqil qo'llanmaydigan so'zlardan yangi so'z hosil qilsa, bu so'zlarning berilishi yuqorida ko'rilganidek (**bunyod: bo'lmoq** kabi) bo'ladi. Bu yordamchilar orqali mustaqil qo'llanadigan so'zlardan hosil qilingan so'zlar esa so'z yasalishga asos bo'lgan so'zga tuzilgan lug'at maqolasidan keyin beriladi. Masalan, **rohat qilmoq** so'zi rohat so'ziga tuzilgan lug'at maqolasidan keyin beriladi:

rohat [ma'nosi, uning izohi...]

rohat qilmoq [ma'nosi, uning izohi...]

Ma'lumki, har qanday yasama so'z (hozirgi o'zbek tili so'z yasalishi tizimiga mansub bo'lgan yasama so'z) tarkiban ikki qismdan — so'z yasalish asosi va so'z yasovchi qismdan iborat bo'ladi: **bilim (bil** — so'z yasalish asosi + **im** — so'z yasovchi qo'shimcha). Lug'atda har bir yasama so'z uning yasalishi uchun asos bo'lgan so'zga tuzilgan lug'at maqolasidan keyin beriladi. Binobarin, yasama so'zdan hosil qilingan barcha so'zlar ham o'zining yasalishiga asos bo'lgan yasama so'zga tuzilgan lug'at maqolasidan so'ng beriladi va ularning har biri uchun ham alohida lug'at maqolasi tuziladi :

bilmoq [ma'nosi va uning izohi...]

bil+im [ma'nosi va uning izohi...]

bilim+li [ma'nosi va uning izohi...]

bilim+siz [ma'nosi va uning izohi...]

bilimsiz+lik [ma'nosi va uning izohi...]

takror [ma'nosi va uning izohi...]

be+takror [ma'nosi va uning izohi...]

takror+iy [ma'nosi va uning izohi...]

takror+lamoq [ma'nosi va uning izohi...]

Yasama so'zlarning berilish o'rni haqida yuqorida qayd etilgan asosiy tamoyil talabiga ko'ra so'z yasalish asosi bir xil yoki o'zaro bog'langan so'zlardan hosil bo'lgan yasama so'zlar bir o'rinda beriladi. Ularning berilish tartibida esa quyidagilarga amal qilinadi.

Tub so'zlardan (tub so'zli asosdan) birgina so'z hosil qilingan bo'lsa, o'zi yasalishiga asos bo'lgan so'zga tuzilgan lug'at maqolasidan so'ng berilaveradi. Masalan, **sertuproq** so'zi **tuproq** so'ziga tuzilgan lug'at maqolasidan so'ng beriladi:

tuproq [ma'nosi va uning izohi...]

ser+tuproq [ma'nosi va uning izohi...]

Aynan bir so'zdan (tub so'zdan) birdan ortiq so'z yasovchilar yordamida yangi so'zlar yasalgan bo'lsa, shuningdek bu yasama so'zlardan yana boshqa so'zlar hosil qilingan bo'lsa, bunday so'zlarning lug'atda berilishida aniq bir tamoyildan foydalanish kerak bo'ladi. Ana shunday tamoyil (tamoyilning belgisi) sifatida so'z yasovchilarning alifbo sirasi xizmat qila oladi, ya'ni aynan bir so'z yasalish asosidan hosil bo'lgan yasama so'zlar so'z yasovchilarning alifbo sirasiga ko'ra tartiblanadi. Bunda quyidagi holatlarga e'tibor berish talab etiladi:

1) agar aynan bir tub so'zdan birdan ortiq so'z yasovchi yordamida yangi so'z hosil qilingan bo'lsa (bu yasama so'zlardan yangi so'z yasalmagan bo'lsa), ular lug'atda so'z yasovchining alifbo sirasiga ko'ra tartiblanadi. Masalan, foyda so'zidan hosil qilingan quyidagi yasama so'zlarning tartiblanishiga e'tibor bering:

foйда [ma'nosi va uning izohi...]

be+foйда [ma'nosi va uning izohi...]

foйда+lanmoq [ma'nosi va uning izohi...]

foйда+li [ma'nosi va uning izohi...]

foйда+siz [ma'nosi va uning izohi...];

2) agar aynan bir tub so'zdan birdan ortiq so'z yasovchi yordamida yangi so'z hosil qilingan bo'lib, ularning biridan ham yangi so'z yasalgan bo'lsa, bu so'z uning yasalishiga asos bo'lgan yasama so'zdan keyin (o'z alifbo sirasi o'rni) beriladi. So'ngra tub so'zdan yasaluvchi boshqa so'z (u ham alifbo sirasiga ko'ra) beriladi. Masalan,

tadbir [ma'nosi va uning izohi...]

tadbir+kor [ma'nosi va uning izohi...]

tadbirkor+lik [ma'nosi va uning izohi...]

tadbir+li [ma'nosi va uning izohi...];

3) agar aynan bir tub so'zdan birdan ortiq so'z yasovchi yordamida yangi so'z hosil qilingan bo'lib, o'z navbatida ularning har biridan ham yangi so'zlar hosil qilingan bo'lsa, avval tub so'zdan hosil qilingan, so'z yasovchilar alifbosi sirasiga ko'ra tub so'zdan keyin turishi lozim bo'lgan so'z, so'ngra esa undan hosil qilingan so'z yoki so'zlar (ular ham so'z yasovchi alifbo sirasiga ko'ra) beriladi. Undan keyin tub so'zdan hosil qilingan navbatdagi so'z va undan yasaluvchi so'z (so'zlar) beriladi. Tub so'zdan hosil qilingan yana boshqa so'z va undan yasalgan so'zlar bo'lsa, ularning berilish tartibi ham shu tarzda davom etaveradi. Masalan, **tinmoq** fe'lidan **tinim** (ot) va **tinch** (sifat) so'zlari yasalgan. O'z navbatida bu har ikki so'zdan birdan ortiq so'zlar yasalgan. Ana shu so'zlarning lug'atda berilish tartibi quyidagicha bo'ladi:

tinmoq [ma'nosi va uning izohi...]

tin+im [ma'nosi va uning izohi...]

be+tinim [ma'nosi va uning izohi...]

tinim+siz [ma'nosi va uning izohi...]

tin+ch [ma'nosi va uning izohi...]

be+tinch [ma'nosi va uning izohi...]

tinch+imoq [ma'nosi va uning izohi...]

tinch+lanmoq [ma'nosi va uning izohi...]

tinch+lik [ma'nosi va uning izohi...]

no+tinch [ma'nosi va uning izohi...]

notinch+lik [ma'nosi va uning izohi...]

Xullas, barcha yasama so'zlarning berilish o'rni, tartiblanishi masalasida qayd etilgan yagona tamoyilga amal qilinadi. Lug'atdagi yasama so'zlardan foydalanishda ana shu tamoyilga amal qilishning o'zi kifoya.

2. Lug'at maqolasining asosiy qismi, aniqrog'i, lug'at maqolasini tuzishda bajarilishi lozim bo'lgan vazifalardan biri bosh so'zning ma'nosini, ko'p ma'noli bo'lsa, ma'nolarini belgilashdir. Lug'at maqolasida bosh so'zga xos lug'aviy ma'nolar qayd etiladi. Agar bosh so'z, lug'aviy ma'no(lar)dan tashqari, grammatik ma'noga ham ega bo'lsa, ya'ni yordamchi so'z vazifasida ham qo'llanadigan bo'lsa, bu hodisa ham qayd etiladi. Bu vazifa va ma'nosi lug'aviy ma'no(lar)dan so'ng qayd etiladi. Masalan, **old**, **davom** so'zlari ma'lum kelishik shakllarida ko'makchi vazifasida qo'llanib, makon, vaqt (payt) munosabatlarini ifodalaydi. Bu holat mazkur so'zlarning lug'aviy ma'nolaridan keyin tegishli raqam bilan qayd etiladi (Shu so'zlarga tuzilgan lug'at maqolariga qarang).

3. Lug'at maqolasidagi eng asosiy qism (komponent) bu lug'aviy birlik (bosh so'z) ma'nosi (ma'nolari)ga beriladigan izohdir. Har bir bosh so'zning ma'nosi (ma'nolari) izoh bilan ta'minlanishi shart. Lug'atning «Izohli lug'at» deb atalishi ham uning xuddi ana shu belgisiga ko'radir.

Lugʻat maqolasida soʻzning mustaqil va (agar boʻlsa) yordamchi soʻz vazifasidagi maʼnosi qayd etilishi yuqorida aytiladi. Bulardan lugʻaviy maʼnolar toʻla qayd etiladi va har biriga toʻliq izoh beriladi. Lekin yordamchi soʻz vazifasida bildiradigan maʼnolar (grammatik, modal va sh. k. maʼnolari) toʻliq qayd etilishi shart emas, chunki bunday maʼnolarning barchasini izohi bilan qayd etish bu lugʻatning vazifasiga kirmaydi. Bu haqda, bosh soʻzning yordamchi soʻz vazifasida ham qoʻllanishi va maʼnosi haqida umumiy maʼlumot berishning oʻzi etarli boʻladi. Masalan, **olmoq** feʼli mustaqil feʼl sifatida ham, yordamchi feʼl sifatida ham birdan ortiq maʼnoga ega. Uning har bir mustaqil maʼnosi alohida raqam bilan qayd etilib, «harakatni bajarish imkoniyati», «harakatning subyekt (bajaruvchi) manfaatiga qaratilganligi» kabi maʼnolarni ifodalashini aytish bilan kifoyalaniadi (**olmoq** feʼli uchun tuzilgan lugʻat maqolasiga qarang).

Lugʻat maqolasida bosh soʻzning qayd etilgan maʼnosi (maʼnolari) izoh bilan taʼminlanishi shartligi yuqorida aytiladi. Lekin bu degan soʻz har bir maʼno, albatta, taʼrif, tavsif tarzidagi izohga ega boʻlishi shart degan gap emas.

Maʼlumki, oʻzbek tilida oʻzaro maʼnodosh (sinonim) boʻlgan minglab soʻzlar bor. Ularning har biridagi (oʻzaro bir xil boʻlgan) maʼnoga taʼrif, tavsif bilan izoh berilaversa, aynan bir izohning lugʻatda juda koʻp takrorlanishi yuz beradi. Bunday holning oldini olish uchun maʼnodosh soʻzlardan birida shu maʼnoga izoh berib, boshqa soʻzlar ularning izohlangan ana shu maʼnodoshiga havola etiladi. Masalan, **yuz, bet, aft, ...** soʻzlari bir maʼnosida oʻzaro maʼnodosh boʻlib, shu maʼnosi ularning biri uchun tuzilgan lugʻat maqolasida (Masalan, **yuz** soʻzi uchun tuzilgan lugʻat maqolasida) tavsifiy izoh bilan taʼminlanadi. Qolganlari esa shu maʼnosida qrng. yoki ayn. belgisi bilan **yuz** soʻziga havola qilinadi.

Demak, bu yoʻl bilan oʻzaro maʼnodosh boʻlgan soʻzlar maʼnolari ham tavsifiy maʼno bilan taʼmin etilgan boʻladi va birinchidan, lugʻatdan foydalanuvchi lugʻatdan shu maʼnoning izohini topa oladi; ikkinchidan, lugʻatda yuz berishi mumkin boʻlgan juda koʻp takrorlarning oldi olinadi.

Azim Hojiyev

Kitobda qo'llangan qisqartmalar

<i>adab.</i>	adabiyotshunoslikka oid
<i>anat.</i>	anatomiyaga oid
<i>astr.</i>	astronomiyaga oid
<i>ayn.</i>	aynan
<i>biol.</i>	biologiyaga oid
<i>birg. n.</i>	birgalik nisbat
<i>bot.</i>	botanikaga oid
<i>bog'l.</i>	bog'lovchi
<i>din.</i>	dinga oid
<i>etn.</i>	etnografiyaga oid
<i>fals.</i>	falsafaga oid
<i>fiz.</i>	fizikaga oid
<i>fl.</i>	fe'l
<i>h. n.</i>	harakat nomi
<i>harb.</i>	harbiy
<i>huq.</i>	huquqshunoslikka oid
<i>kim.</i>	kimyo
<i>krsh. s.</i>	kirish so'z
<i>ko'm.</i>	ko'makchi
<i>ko'pl.</i>	ko'plik
<i>ko'r. olm.</i>	ko'rsatish olmoshi
<i>kchm.</i>	ko'chma
<i>mas.</i>	masalan
<i>mat.</i>	matematikaga oid
<i>mavh. ot</i>	mavhum ot
<i>maxs.</i>	kasb-hunarga oid
<i>mod. s.</i>	modal so'z
<i>mus.</i>	musiqaga oid
<i>olm.</i>	olmosh
<i>ort. n.</i>	orttirma nisbat

<i>q. x.</i>	qishloq xo'jaligiga oid
<i>qrmg.</i>	qarang
<i>rvdsh.</i>	ravishdosh
<i>rvsh.</i>	ravish
<i>s. t.</i>	so'zlashuv tiliga oid
<i>sfdsh.</i>	sifatdosh
<i>sft.</i>	sifat
<i>siyos.</i>	siyosiy
<i>taql. s.</i>	taqlid so'z
<i>tex.</i>	texnikaga oid
<i>tib.</i>	tibbiyotga oid
<i>und. s.</i>	undov so'z
<i>va b.</i>	va boshqalar
<i>va h.</i>	va hokazolar
<i>vazf.</i>	vazifasida
<i>yukl.</i>	yuklama
<i>zool.</i>	zoologiyaga oid
<i>o'zl. n.</i>	o'zlik nisbat
<i>shv.</i>	shevaga oid
<i>sh. k.</i>	shu kabi

O'ZBEK ALIFBOSI

A a	B b	D d	E e	F f	G g
H h	I i	J j	K k	L l	M m
N n	O o	P p	Q q	R r	S s
T t	U u	V v	X x	Y y	Z z
O'o'	G'g'	Sh sh	Ch ch	Ng ng	

A – a

abadiy Mangu, doimiy, oxiri, chegarasi yo'q. *Buyuk bobolarimiz yodi xotiramizda abadiy yashaydi.*

abadiy-lashtirmoq Manguliklik, doimiylikka daxldor qilmoq. *Cho'lpon xotirasini abadiylashtirmoq.*

abadiy+lik Mangulik. *Hayotning abadiyligi.*

abadiyat Mangulik. *Abadiyat qonunlari.*

abgor Nochor, xarob.

abituriyent Oliy o'quv yurtiga o'qishga kirishga da'vogar shaxs. *Abituriyentlarga test haqida tushuncha bermoq.*

abjaq; ~ bo'lmoq Pachaq bo'lmoq, dabdala bo'lmoq, ishdan chiqmoq. *Mashina abjaq bo'ldi.*

abjir Oyoq-qo'li yengil, epchil, chaqqon. *Abjir yigit.*

abjir+lik Epchilik, chaqqonlik. *Abjirlik qilmoq.*

ablah O'z xatti-harakatlari bilan insoniylik chegarasidan, odob-axloq doirasidan chetga chiqqan.

ablah+larcha Masalani hal qilishga tubanlarcha yondashgan yoki pastkashlik bilan ish tutgan. *Ablahlarcha harakat qilmoq.*

ablah+lik Pastkashlik, tubanlik bilan ish tutish, razilona xatti-harakat qilish. *Ablahlarni kechira olmadi.*

ablah-ona Tubanlik bilan yondashgan, razillik bilan qilingan. *Sha niga ablahona gap qilmoq.*

abonement Biror narsadan ma'lum bir muddat ichida foydalanish huquqi va shu huquqdan foydalanish uchun berilgan hujjat. *Abonementini ko'rsatmoq.*

abonent Abonementdan foydalanuvchi shaxs, abonement egasi, obunachi. *Abonentlar e'tiboriga havola qilmoq.*

abort Bola oldirish yoki sun'iy yo'l bilan homiladorlikdan qutilish; bola tushirish. *Abort qildirmoq.*

abstraksionist Abstraksionizm oqimiga mansub rassom yoki haykaltarosh. *Abstraksionistlar ko'rgazmasi.*

abstraksionizm San'atda real borliqni aks ettirishdan voz kechuvchi, predmet yoki hodisalarni shartli chiziqlar, nuqtalar va shakllar bilan tasvirlashga intiluvchi formalistik oqim. *Abstraksionizm vakili.*

abstraksiya Narsa yoki hodisalardagi mavhumlik, aniq emaslik. *Aytilgan gaplar abstraksiya bo'lib ko'rindi.*

abstrakt qrng. Mavhum.

abzal Ot-ulovni egarlash yoki aravaga qo'shish uchun zarur asboblarni majmui; egar-jabduq. *Abzalni tuzatmoq.*

abzas I Satr boshi. *Yangi abzasdan yozmoq.*

2 Ikki satr boshi orasidagi matn. *Matndan ikki abzas ko'chirmoq.*

adab I Yaxshi xulq. *Bola yaxshi, adabi undan yaxshi.*

2 Jazo, tanbeh, ta'sir, tarbiya. *Adabini berib qo'ydi.*

be-adab I Odob-axloqi yomon, buzuq; adabsiz. *Beadab bola. Beadab qiz.*

2 Odob-axloq doirasiga sig'maydigan, odobsiz. *Beadab so'zlarni ishlatmoq.*

beadab+lik Insoniylik axloq-odob me'yorlariga to'g'ri kelmaydigan xatti-harakat, yurish-turish. *Boshqalar oldida o'zini tuta bilmaslik beadablik sanaladi.*

adab+li Odob-axloq me'yorlariga amal qiluvchi shaxs. *Adabli bo'lmoq.*

adabli+lik Yaxshi xulq-odobga egalik. *Adablilik – inson ziy-nati.*

adab+siz I Odob-axloq me'yorlariga amal qilmaydigan shaxs. *Adabsiz bola.*

2 Odob-axloq me'yorlariga to'g'ri kelmaydigan faoliyat. *Adabsiz harakat. Adabsiz so'z.*

adabsiz+lik I Yaxshi xulq-odobga ega emaslik. *Adabsizlik – koni ziyon*

2 Odob-axloq me'yorlariga to'g'ri kelmaydigan xatti-harakat. *Adabsizlik qilmoq.*

adabiy I Badiiy adabiyotga doir. *Adabiy asarlar.*

2 Badiiy ijod bilan bog'liq. *Adabiy hayot. Adabiy muhit.*

3 Ma'lum me'yorlarga bo'ysundirilgan, jamiyat tomonidan qabul qilingan. *Adabiy til. Adabiy uslub.*

adabiyot I Ma'lum bir xalqning muayyan davrdagi badiiy, ilmiy va boshqa asarlari majmui. *Mumtoz adabiyot.*

2 So'z san'ati vositasida badiiy obrazlar yaratuvchi san'at turi. *Badiiy asarlar majmui (poeziya, proza, drama). O'zbek adabiyoti.*

3 Muayyan fan tarmog'iga mansub asarlar. *Falsafiy adabiyotlar, texnik adabiyotlar. Adabiyotlar bilan tanishmoq.*

adabiyot+chi I ayn. Adabiyotshunos. *Adabiyotchi olim.*

2 Adib, yozuvchi. *Adabiyotchilar uyi.*

adabiyot+shunos Adabiyotshunoslik mutaxassisi. *Adabiyotshunos tanqidchi.*

adabiyotshunos+lik Adabiyotning turli yo'nalishlariga oid fanlar majmui. Adabiyotni o'rganuvchi fan tarmog'i. *Adabiyotshunoslik darsi.*

adad Miqdor, son. *Adadini topolmay qolmoq.*

adad+siz Behisob, son-sanoqsiz. *Adadsiz yulduzlar.*

adash I Otdosh, ismdosh kishilar. *Adashini chaqirmoq.*

adash II rvsh. Yanglish, xato. *Adash kelib qolmoq.*

adashmoq I Yo'ldan yoki bir obyektidan chalg'imoq, yo'lni yoki bir obyektini yo'qotmoq. *Adashib kirmoq. Adashgan it.*

2 Yanglishmoq, xato qilmoq. *Hisobdan adashmoq.*

3 Almashinib qolmoq. *Kalishi adashib qolibdi.*

adib Badiiy ijod bilan, adabiy asar yozish bilan shug'ullanuvchi shaxs. *Adib ijodini o'rganmoq.*

adib+lik Adib ishi, kasbi. *Adiblik bilan shug'ullanmoq.*

adi-badi; ~ aytishmoq Nari-beri so'z qilishmoq, janjallashmoq. *Bir-biri bilan adi-badi aytishmoq.*

adir Tepalik yerlar, balandlik, qir. *Adirga chiqmoq.*

adir+lik Qirlik, tepalik. *Adirlikka suv olib chiqmoq.*

adl Tik, to'g'ri. *Adl teraklar.*

adliya Sud muassasalari tizimi, majmuasi; yustitsiya. *Adliya vazirligi.*

admiral Harbiy-dengiz flotidagi eng oliy unvon va shu unvon-ga sazovor bo'lgan xizmatchi. *Admiral Nahimov.*

adolat Haqqoniyat, odillik. *Boshqaruvdagi adolat mamlakatni farovonlikka olib boradi.*

adolat+li — agrar

- adolat+li** 1 Odilona ish tutuvchi, insofli. *Adolatli hukmdor.*
2 Adolatga, haqqoniylikka asoslangan. *Adolatli qaror.*
- adolat.parvar** Adolat tarafdori, adolatni himoya qiluvchi, haqqoniyat uchun kurashuvchi.
- adolatparvar+lik** Adolatga amal qiluvchi ish, xatti-harakat. *Adolatparvarligi bilan nom chiqarmoq.*
- adolat.siz** 1 Adolatni poymol etuvchi.
2 Adolatga xilof bo'lgan. *Adolatsiz jamiyat.*
- adolatsiz+larcha** Adolatsizlar kabi, adolatga zid holda. *Adolatsizlarcha ish tutmoq.*
- adolatsiz+lik** 1 Adolatga zid ish. *Adolatsizlik qilmoq.*
2 Adolatdan yiroq ish. *Adolatsizlikdan ranjimoq.*
- adovat** 1 O'zaro nizo, dushmanlik. *Ikki mamlakat o'rtasiga adovat urug'ini sepmoq.*
2 Xusumat. *Senga adovatim yo'q.*
- adres** 1 Ayrim shaxs yoki korxonaga biror tantana munosabati bilan yuborilgan tabrik xati. *To'y egasiga adres yozmoq.*
2 qrng. Manzil. *Konvert ustiga adres yozmoq.*
- advokat** Sudda ayblanuvchini himoya qiluvchi, maslahatchi yurist, oqlovchi. *Advokat bo'lmoq.*
- advokat+lik** Advokat ishi, kasbi. *Advokatlik — ma'suliyatli kasb.*
- advokatura** 1 Advokatlik faoliyati; advokatlik. *Advokaturaga chaqirmoq.*
2 Advokatlar. *Advokatura xizmati.*
- adyol** Jun yoki boshqa matolardan to'qilgan yalangqavat yopinchiq. *Adyol yopinmoq.*
- adyunkt** Harbiy oliy o'quv yurti aspiranti, ilmiy xodimi. *Adyunkt tadqiqotchi.*
- adyunktura** Harbiy aspirantura. *Adyunktura ochmoq.*
- aeroport** Havo yo'llari yo'nalishida joylashgan, uchish apparatlarining qo'nishi, turishi va uchib ketishi uchun barcha sharoitlarga ega bo'lgan inshoot va qurilmalar majmui.
- aerovokzal** Havo transportidan foydalanuvchilar uchun zarur sharoitlar yaratilgan va servis xizmati yo'lga qo'yilgan vokzal.
- afandi** 1 Kishi nomiga hurmat ma'nosida qo'shib aytiladigan so'z, janob. *O'tiring, afandim.*
2 Latifalarning doimiy qahramoni Xo'ja Nasriddin laqabi. *Afandi bozorga boribdi.*
3 Kulgili ishlar qilib yuradigan, kulgili holatga tushib qoladigan odam haqida. *Afandi ekansan-ku.*
4 Xalq og'zaki ijodidagi kichik hajmli asar, latifa. *Yangi afandi aytib beraymi?*
- afisha** Konsert, spektakl, sirk tomoshalari va sh. k. lar bo'lishi haqida gavjum joylarda ko'rinarli qilib yopishtiriladigan bildiruv, yozuv. *Teatr afishasi.*
- aforizm** Ixcham va lo'nda shaklda ifodalangan chuqur ma'noli fikr. *Navoiy aforizmlari.*
- afsona** 1 Xalq og'zaki ijodi janri, xayoliy-fantastik unsurlarga boy, diniy, tarixiy-qahramonlik mazmunidagi hikoyat, rivoyat. *To'maris afsonasi. Hazorasp afsonasi.*
2 *kchm.* Yolq'on-yashiq gap, uydirma. *Qo'y, sening afsonalaringga ishonadigan ahmoq yo'q!*
3 *kchm.* Aql bovar qilmaydigan, misli ko'rilmagan ish, narsa. *Qirg' besh kunda shunday kanalni qazib bitkazmoq — afsonaning o'zi!*
- afsona bo'lmoq** Odamlar orasida gap-so'z bo'lmoq. *Seni deb butun shaharga afsona bo'ldim.*
- afsona.viy** 1 Afsona janriga oid. *Afsonaviy qahramon.*
2 Haqiqatda mavjud bo'lmagan, faqat xayolda yoki afsonalardagina mavjud bo'lgan. *Afsonaviy shoh.*
3 Aql bovar qilmaydigan, haddan tashqari, mislsiz. *Afsonaviy go'zal.*
- afsun** Jodu, sehr, duo. *Afsun bilan toshga aylantirib qo'yibdi.*
- afsungar** ayn. Jodugar.
- afsus** 1 Achinish, o'kinch. bo'lib o'tgan ishga nisbatan pushaymonlik (shu ish bo'lmaganida yaxshi edi, qabilida o'ylash) hissi. *Yigit kechagi voqealarni afsus bilan esladi.*
2 Attang, esiz. *Afsus, yaxshiligingni bilmadim.*
- afsus.lanmoq** Pushaymon qilmoq, o'kinmoq, achinmoq. *U ertaroq yo'lga chiqmaganiga afsuslandi.*
- afsus qilmoq** ayn. Afsuslanmoq.
- aft** 1 Yuz, bet, bashara. *Aftini bujmaytirmoq.*
2 Kishi yuz-ko'zidagi doimiy yoki muayyan bir paytda zohir bo'lgan ifoda. *Undan yaxshilik kutib bo'lmasligini aftiyog' aytib turibdi.*
- aft-angor** Kishining tashqi ko'rinishi. *Aft-angoringga bir qara.*
- aft-bashara** Kishining afti, qiyofasi. *Aft-basharasiga qarab bo'lmaydi.*
- afv** 1 Kechirim, uzr (fe'l bilan birga). *Afv so'ramoq. Afv etmoq.*
2 ayn. Amnistiya.
- afzal** Yaxshi, ortiq, ma'qul. *Yuz bor eshitgandan bir bora ko'rgan afzal.*
- agar** Kuchaytiruv, ta'kid yuklamasi. *Agar yosh bo'lsam edi...*
- agent** 1 Kimningdir topshirig'i bilan ishlovchi shaxs. *Orqasidan agent qo'ymoq.*
2 Tashkilot, muassasalarning ma'lum vazifalarini bajarish uchun tayinlangan vakili. *Firma agenti.*
3 Biror davlat razvedkasining maxfiy xodimi, josus. *Agentni qo'lga olmoq.*
- agent+lik** 1 Ma'lum shaxs yoki muassasa topshirig'ini bajaruvchi tashkilot. *Agentlik xodimi.*
2 O'z muxbirlari yordamida gazeta va boshqa axborot vositalariga axborotlar yoki ma'lum ma'lumotlar yig'ish bilan shug'ullanuvchi tashkilot. *Axborot agentligi.*
- agitator** Omma o'rtasida tashviqot-targ'ibot ishlarini olib boruvchi shaxs. *Saylov agitatori.*
- agitbrigada** Omma orasida tashviqot va targ'ibot ishlarini olib borish maqsadida tuzilgan guruh. *Agitbrigada paxtakorlarga xizmat qilmoqda.*
- agitpunkt** Omma orasida tashviqot olib borish bilan shug'ullanuvchilar uchun maxsus joy. *Agitpunktida yig'ilish o'tkazmoq.*
- agrar** Dehqonchilikka asoslanish. *Agrar mamlakat (xo'jaligi dehqonchilikka asoslangan mamlakat).*

agregat 1 Turli yoki bir xil qismlarning mexanik birlashmasi. *Terim agregati.*
2 Bir umumiy ishni bajarish uchun bir necha mashina va apparatlarning qoʻshilishidan tashkil topgan murakkab qurilma. *Agregatlarni mavsumga shaylamoq.*

agrobiznes Qishloq xoʻjaligi biznesi, qishloq xoʻjaligidagi tad-birkorlik. *Agrobiznes maktabi.*

agrofirma Qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini yetishtirish va sotish bilan shugʻullanuvchi firma. *Agrofirma tashkil qilmoq.*

agroiqtisodiyot Qishloq xoʻjaligi iqtisodiyoti. *Agroiqtisodiyotni rivojlantirmoq.*

agronom Qishloq xoʻjaligida dehqonchilik mutaxassisi. *Agronom maslahati.*

agrosanoat Qishloq xoʻjaligi mahsulotlariga yetishtirilgan joyning oʻzida ishlov berish. *Agrosanoat birlashmasi.*

agrotexnik Qishloq xoʻjalik ekinlari yetishtirish texnikasi mutaxassisi. *Agrotexnik boʻlib ishlamoq.*

agrotexnika Qishloq xoʻjalik ekinlarini yetishtirish texnikasi. *Agrotexnika qoidalari.*

agroximiya Oʻsimliklarni oziqlantirish, yuqori, barqaror hosil olish maqsadida ularni oʻgʻitlash, kimyoviy vositalar yordamida zararkunandalardan saqlash haqidagi fan. *Agroximiyadan foydalanmoq.*

ahamiyat Voqelikda, jamiyat yoki kishi hayotida tutgan oʻrin, qiymat. *Dovon yoʻlining qurilishi mamlakat iqtisodiyotida katta ahamiyatga ega.*

ahamiyat-li Muhim, katta qiymatga ega, alohida eʼtiborga loyiq. *Ahamiyatli gap.*

ahamiyat-siz Muhim boʻlmagan, eʼtiborga arzimaydigan. *Ahamiyatsiz gap.*

ahd 1 Biror kishiga berilgan qatʼiy soʻz, vaʼda, lafz. *Ahdga vafo — mardning ishi.*
2 Qatʼiy qaror. *Ertagayoq berishga ahd qildi.*
3 Shartnoma, bitim. *Tinchlik ahdi imzolandi.*

ahd-lashmoq 1 Bir-biriga soʻz bermoq; vaʼdalashmoq. *Yurtga birga ketishga ahdlashdilar.*
2 Oʻzaro shartnoma, bitim tuzmoq. *Oʻzaro hamkorlik qilish toʻgʻrisida ahdlashildi.*

ahd-noma Rasmiy shartnoma, bitim. *Ahdnomaga binoan urush harakatlari toʻxtatildi.*

ahd-paymon Oʻzaro qatʼiy kelishuv, vaʼda. *Oʻsha yigit bilan ahd-paymon qilishgan ekan, otasi bermagach, qochib ketibdi.*

ahil Oʻzaro birdamlikda yashayotgan, uyushgan, ittifoq, totuv, inoq. *Ahil oila. Ahil doʻst.*

ahl 1 Biror bir soha, kasb, maslak va sh. k. larga mansub kishilar. *Qalam ahli.*
2 Biror joyda yashovchi kishilar, oʻsha joy aholisi. *Shahar ahli hasharga chiqdi.*
3 Biror bir yigʻin, majlis ishtirokchilari. *Anjuman ahli.*

ahmoq 1 Aqli zaif, tentak. U *qip-qizil ahmoq ekan-ku.*
2 Bemaʼni gap yoki xatti-harakatlar qiladigan, aql bilan ish tutmaydigan. *Ahmoqning katta-kichigi boʻlmas ekan, ilojimiz qancha?!*

ahmoqlik Nooʻrin xatti-harakat, oʻylamasdan qilingan ish. *Ahmoqlik qilibman, meni kechiring.*

ahmoq-ona Ahmoqlarcha, ahmoqlarga oʻxshab, ahmoqlarga xos. *Ahmoqona gap. Ahmoqona ish qilmoq.*

aholi Maʼlum bir maʼmuriy hudud, shahar, qishloq va sh. k. larda yashovchi kishilar guruhi. *Qishloq aholisi. Aholisi zich joylashgan hudud.*

ahvol 1 Ayni paytda mavjud boʻlgan yoki yuzaga kelgan vaziyat, holat. *Xalqaro ahvol. Bemorning ahvoli ogʻirlashdi.*
2 Kishining turmush sharoiti, hol-ahvoli. *Ahvollar yaxshimi, uka?*
3 Kishining ichki holati, kayfiyati, avzoyi. *Bu ahvolda ishni buzib qoʻyishi hech gap emas.*
4 Tashqi koʻrinishi, qiyofa. *Ahvollingga bir qara, hayf-e, yigit ham shunaqa boʻladimi?!*

ahyon 1 Ahyon-ahyonda, har zamon-har zamonda, baʼzi-baʼzida. *Ahyon-ahyonda bir keladi.*
2 Siyrak, u yer-bu yerda. *Ahyon-ahyonda multirab turgan yulduzlar ham soʻndi.*

ajab Gʻaroyib, hayratomuz, ajoyib. *Ajab ishlar.*

ajab-lanmoq Hayron qolmoq. *Kelganiga ajablanmoq.*

ajablan-arli Hayron qolarli. *Ajablanarli hol.*

ajabo Qoyil, ofarin. *Ajabo, atrof naqadar goʻzal.*

ajal Oʻlim, qazo. *Ajali yetmoq.*

ajdar//ajdarho Ogʻzidan oʻt sochuvchi va kishiga hamla qiluvchi afsonaviy ilonsifat vahshiy maxluq. *Ajdarho bilan olishmoq.*

ajdod Ota-bobolar. *Ajdodi kosib oʻtgan.*

aji-buji Egri-bukri, yomon chizilgan (xat, rasm va b. haqida). *Aji-buji xat.*

ajin Yosh ulgʻayganda yuz va peshanada paydo boʻladigan yoʻl-yoʻl chiziqlar. *Yuziga ajin tushdi.*

ser-ajin Ajin bosgan, ajini koʻp, burishiq. *Oynisa xolaning serajin yuzida shodlik alomati sezildi.*

ajina 1 ayn. Jin. *Ajina chalmoq.*
2 *kchm.* Kichkina. *Ajina yuz.*
3 Sochlari tartibga keltirilmagan, oʻziga qaramaydigan shaxsga nisbatan qoʻllanadi.

ajnabiy 1 *sft.* Chetga mansub, xorijiy. *Ajnabiy mamlakat. Ajnabiy tilsh.*
2 Chet el fuqarosi. *Ajnabiylar bilan suhbatlashmoq.*

ajoyib 1 Qiziq, gʻalati, hayratli. *Ajoyib tomosha.*
2 Yaxshi, yetuk. *Ajoyib yozuvchi. Ajoyib asar.*

ajoyibot Gʻayri oddiy koʻrinadigan narsalar, voqea-hodisalar. *Duniyo ajoyibotlari.*

ajralmoq 1 Alohida birlik sifatida yuzaga kelmoq; parchalanmoq. *Atomlarga ajralmoq.*
2 Boshqa narsa tarkibidan yuzaga kelmoq. *Soʻlak ajraldi.*
3 Yopishgan, birlik holatidan koʻchmoq. *Piyoz poʻsti ajraldi. Gʻoʻla ikkiga ajraldi.*
4 Aloqani uzmoq. *Eldan ajralganni boʻri yer.*
5 Judo boʻlmoq, yoʻqotmoq. *Ota-onadan ajralmoq.*

ajral+mas — alayhissalom

6 Nikohi buzilmoq (er-xotin bir-biriga nisbatan). *Kelin va kuyov ajrashib ketishdi.*

7 Farqlanmoq. *Ba'zi xususiyatlari bilan boshqalardan ajraladi.*

ajral+mas 1 O'zaro qattiq bog'langan. *Shakl va mazmun o'zaro ajralmasdir.*

2 Inoq, qadrdon. *Ajralmas do'st.*

ajrim 1 Ikki tomonlama bitim, kelishuv. *Ajrimga kelmoq.*

2 Ko'rilayotgan ish bo'yicha sud qarori, hukmi. *Ajrim qilmoq. Ajrim chiqarmoq.*

ajriq Ko'p yillik serildiz yovvoyi o't. *Yo'lni ajriq bosib ketibdi.*

ajriq-zor Ajriq bosgan yer, maydon.

aka 1 Bir bo'g'inga mansub yosh jihatdan katta, tug'ishgan yoki yuridik o'g'il (yoshi kichigiga nisbatan). *Akasi ukasidan xabar olib turdi.*

2 Yosh jihatdan katta erkak kishiga hurmat bilan murojaatda. *«Bizni kechirasiz, bek aka!» — dedi.*

akademik Fanning yoki san'atning u yoki bu sohasi bo'yicha saylangan olim va uning unvoni. *Fanlar Akademiyasi akademigi.*

akademiya 1 Yuqori malakali olimlarga ega bo'lgan va bir yoki bir necha soha bo'yicha ilmiy muammolarni hal qilish ustida ish olib borayotgan ilmiy muassasa. *O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.*

2 Ayrim o'quv yurtlarining nomi. *Respublika Qurolli Kuchlari Akademiyasi.*

akashak Qo'l va oyoq mushaklarining yig'ilib qolishi. *Qo'li akashak bo'lib qolmoq.*

akillamoq 1 Hurmoq. *Itlarning akillashi.*

2 *kchm.* Dag'al, bema'ni gaplarni gapirmoq. *Ko'p akillama, boshni og'ritib yubording.*

akkordeon O'ng tomonida fortepyanodagiga o'xshash pardalari bo'ladigan fortepyano tipidagi musiqa asbobi, garmon. Bayanning Rossiyada tarqalgan nomi. *Akkordeon chalmoq.*

akkordeon-chi Akkordeon chaluvchi shaxs.

akkreditatsiya Attestatsiyadan o'tgan lavozimlarni yoki muassasalarni tasdiqlash. *Akkreditatsiya natijalari.*

akkreditatsiya-lash Attestatsiyadan o'tganlikni tasdiqlab berish. *Oliy o'quv yurtlarini akkreditatsiyalash.*

akkreditiv 1 Pul, hisob-kitob hujjati, bank majburiyati. Jamg'arma bankning aholiga ko'rsatadigan xizmat turlaridan biri, bank bo'limining tegishli bir shaxsga ma'lum miqdordagi summani to'lash uchun boshqa bo'limlarga beradigan buyrug'i.

2. Naqd pulsiz bajariladigan hisob-kitob shakli va uning hujjati. *Akkreditiv to'lov.*

akkumulator Elektr yoki issiqlik energiyasini yig'ib, iste'molchilarga uzatuvchi qurilma. Elektr akkumulator. Hidravlik akkumulator.

akrobat Akrobatika bilan shug'ullanuvchi gimnastikachi.

akrobatika Sport gimnastikasi va sirk san'atining bir turi. *Akrobatika bo'yicha jahon birinchiligi.*

aks 1 Tasvir, jilva. *Suvdagi aks.*

2 Qarama-qarshi, zid. *Aks ta'sir.*

3 O'jar, qaysar. *Aks bola.*

4 Ta'sir. *Aksi urmoq.*

aksa Aksiriy. *Aksa urmoq.*

aksariyat Ko'p, ko'pchilik. *Aksariyat bolalar keldi.*

aksiga *rvsh.* Istak, xohishga qarama-qarshi; teskari, zid. *Aksiga olib qor yog'ib qoldi.*

aksincha 1 Teskari, noto'g'ri. *Gapini aksincha tushunmoq.*

2 Zid, farqli o'laroq. *Aksincha, uning yordami tegdi.*

aksirmoq Aksa urmoq, chuchkirmoq.

aksiya Aksiyadorlik jamiyati chiqargan qimmatbaho qog'oz. *Aksiya qog'ozlari chiqarmoq.*

aksiya-dor Qimmatbaho qog'ozlar egasi.

aksiyador-lik Qimmatbaho qog'ozlarga egalik. *Aksiyadorlik jamiyati.*

aksiya-lashtirish Qimmatbaho qog'ozlar chiqarish. *Aksiya-lashtirish ishlari.*

aksiz Keng iste'mol tovarlari bahosi yoki tarifiga qo'shiladigan bilvosita soliq turi. *Aksiz markasi.*

aks-sado Tovushning qaytishi, javob ovozi. *Aks-sado bermoq.*

akt Ish-harakat yoki yuridik fakti tasdiqlovchi hujjat. *Akt tuzmoq.*

aktrisa Aktyor ayol. *Mashhur aktrisa.*

aktyor Rollar ijro etuvchi artist. *«Hamza» teatri aktyori.*

akusher(-ka) Homilador ayollarga, tug'ish vaqtida va tug'ishdan keyin bo'ladigan jarayonlarda yordam, maslahat beruvchi vrach. *Akusher maslahati.*

akvalang Suv ostida erkin nafas olish uchun imkon beradigan maxsus kiyim-bosh. *Akvalang kiyimoq.*

akvarel 1 Suvda eruvchan va osongina o'chadigan bo'yoqlar. *Akvarel sotib olmoq.*

2 Shu bo'yoqlar vositasida yaratilgan rasmlar. *Akvarel rasm.*

akvarium 1 Suv hayvonlari va o'simliklarni uzoq vaqt tirik saqlash uchun ishlatiladigan suvli shisha idish. *Akvariumda baliq boqmoq.*

2 Suv jonivorlari va o'simliklarini o'rganish va namoyish qilish bilan shug'ullanadigan maxsus muassasa.

alam Jismoniy yoki ruhiy azob. *Kaltak alami. Hijron alami.*

alamzada Alam chekkan shaxs. *Botir alamzada edi.*

alanga O't (olovning havoga ko'tariluvchi va yorug'lik tarqatuvchi qismi). *G'o'zapoya alangasi.*

alanga-lamoq Alanga bermoq, taratmoq. *Alanganib yonmoq.*

alanglamoq Atrofga olazarak, besaramjon qaramoq. *Sulton alanglab qoldi.*

alaxlamoq 1 Insonning bemor holatida yoki tushiga biror notabiiy narsalarning kirishi natijasida noaniq so'zlar, biroq anglamaydigan gaplar gapirishi. *Uyqusida alaxlamoq.*

2 *kchm.* Valdiramoq, bema'ni gap qilmoq, o'ylamasdan gap qilmoq. *Alaxlamasdan to'g'ri gapir.*

alaxsimoq 1 Biron ish bilan ovora bo'lmoq.

2 Asosiy ishdan boshqasiga chalg'imoq.

alayhissalom Muhammad va boshqa payg'ambarlar nomiga qo'shib aytiladigan so'z; payg'ambarlar sifati. *Muhammad*

- Lituz.com

Elektron kitoblar

**To'liq qismini Shu tugmani
bosish orqali sotib oling!**